

10. Отечественная война 1812 года. Энциклопедия. – М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. – 880 с.

11. Памяць: гістарычна-дакументальная хроніка Нясвіжскага раёна / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 2001. – 632 с.

12. *Рыбчонак, С. А.* Дванаццаць апосталаў / С. А. Рыбчонак // Вяртанне-3: зб. арт. і дак. / Беларус. фонд культуры. – Мінск, 1996. – С. 232–237.

13. *Сыракомля, У.* Добрыя весці: паэзія, проза, крытыка / У. Сыракомля. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 526 с.

14. *Чичагов, П. В.* Письма адмирала Чичагова к Александру I / П. В. Чичагов // Сообщ. М. И. Богдановичем. – СПб., 1831. – 218 с.

15. *Шишигина-Потоцкая, К. Я.* Легенды Несвижа: ист.-краевед. очерк / К. Я. Шишигина-Потоцкая. – 2-е изд. – Барановичи: Баранов. укрупн. тип., 2003. – 72 с.

16. *Шышыгіна-Патоцкая, К. Я.* Нясвіж і Радзівілы / К. Я. Шышыгіна-Патоцкая. – Мінск: Польша, 2001. – 240 с.

17. *Шышыгіна-Патоцкая, К. Я.* Скарбы Нясвіжа / К. Я. Шышыгіна-Патоцкая. – Мінск: Польша, 1993. – 192 с.

18. *Яніцкая, М. М.* Драматычныя лёсы каштоўнасцей Нясвіжскага замка / М. М. Яніцкая // Вяртанне-2: артыкулы, дакументы і архіўныя матэрыялы па праблемах пошуку і вяртання нацыянальных каштоўнасцей, якія знаходзяцца за межамі Рэспублікі Беларусь / Беларус. фонд культуры. – Мінск, 1994. – С. 19–27.

(Дата падачы: 26.02.2021 г.)

А. У. Ерашэвіч

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, Мінск

A. Yerashevich

Belarusian State Economic University, Minsk

УДК [94(476)+351.72(476)(091)]«1772–1796»

**АРГАНІЗАЦЫЙНА-ПРАВАВОЕ РЭГУЛЯВАННЕ ДЗЕЙНАСЦІ
ФІНАНСАВА-БЮДЖЭТНЫХ ОРГАНАЎ КІРАВАННЯ
ДЗЯРЖАЎНЫМІ ФІНАНСАМІ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ
НА ТЭРЫТОРЫІ ЎСХОДНЕБЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНІЯЎ
У КІРАВАННЕ ІМПЕРАТРЫЦЫ КАЦЯРЫНЫ ІІ**

**LEGAL REGULATION OF THE FINANCIAL AND BUDGET
MANAGEMENT BODIES OF STATE FINANCE OF THE
RUSSIAN EMPIRE ON THE TERRITORY BELARUSIAN
PROVINCES UNDER THE EMPRESS CATHERINE II**

Артыкул прысвечаны праблеме фарміравання нарматыўна-прававой базы рэгламентацыі дзейнасці фінансава-бюджэтных органаў кіравання дзяржаўнымі фінансамі Расійскай імперыі на тэрыторыі Полацкай і Магілёўскай губерняў у гады

кіравання імператрыцы Кацярыны II. Даследаванне заснавана на параўнальным аналізе архіўных і апублікаваных крыніц. Асобная ўвага нададзена нарматыўна-прававому рэгуляванню арганізацыі і дзейнасці фінансавых органаў рэалізацыі бюджэтнай палітыкі Расійскай імперыі ў беларускіх губернях. У працы паказаны змены ў сістэме агульнаімперскіх цэнтральных фінансава-бюджэтных органаў адміністрацыйнага кіравання. Разгледжаны працэс пераўтварэння формаў справаздачнасці мясцовых органаў кіравання бюджэтнай сферай. Раскрыты формы і парадак справаводства казённых палат па рэгістрацыі бюджэтных каштарысаў, відаў прыбытковых паступленняў, пераліку фондаў грашовых сродкаў у асобных ведамствах.

Ключавыя словы: беларускія губерні; Расійская імперыя; Кацярына II; дзяржаўнае кіраванне; фінансава-бюджэтныя органы; казённяя палаты; справаводства; дзяржаўны бюджэт; дзяржаўныя прыбыткі; дзяржаўныя выдаткі.

The article is devoted to the issue of the formation of the framework regulating the activities of the financial and budget management bodies of state finance of the Russian Empire on the territory of the Polotsk and Mogilev provinces during the reign of the Empress Catherine II. The study is based on a comparative analysis of archival and published sources. Special attention is paid to the legal regulation of the organization and activities of financial bodies for the implementation of the budgetary policy of the Russian Empire in the Belarusian provinces. The paper shows the changes in the system of the general imperial central financial and budget management bodies. The process of transformation of the formal reporting of local government bodies in the fiscal sphere is considered. The forms and procedures of the office work of the state chambers for registration of budget estimates, types of income receipts, and the transfer of funds to individual departments are disclosed.

Keywords: Belarusian provinces; Russian Empire; Catherine II; public administration; financial and budgetary authorities; state chambers; office work; state budget; state revenues; state expenditures.

Вывучэнне арганізацыі і дзейнасці органаў кіравання дзяржаўнымі фінансамі ўвогуле і бюджэтнай сферай у прыватнасці пасля ўключэння беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі ўяўляе цікавасць з пункту гледжання ўліку як станоўчага, так і адмоўнага гістарычнага вопыту для асэнсавання сучасных праблем бюджэтнага працэсу ў Рэспубліцы Беларусь.

На падставе выключна заканадаўчых актаў з Поўнага збору законаў Расійскай імперыі асобныя аспекты цэнтральнага фінансавага кіравання пры Кацярыне II толькі ў агульнаімперскім кантэксце разглядаў расійскі дзяржаўны дзеяч, памочнік старшыні Рускага гістарычнага таварыства А. М. Куламзін (1838–1923) [3] і археограф і калекцыянер М. Д. Чачулін (1863–1927) [13, с. 42–88]. Некаторыя вытрымкі з заканадаўчых матэрыялаў адносна дзяржаўных устаноў Расіі XVIII ст. прыведзены ў даведачным выданні [2, с. 290–298]. Вывучалася структура адміністрацыйных органаў дзяржаўнага кіравання ў сферы дзяржаўных фінансаў на ўкраінскіх землях у апошняй чвэрці XVIII ст. [1]. Тым не менш адсутнічаюць навуковыя

творы па фарміраванні арганізацыйных структур фінансава-бюджэтнага кіравання ў беларускім рэгіёне Расійскай імперыі ў 1772–1796 гг. і прававой рэгламентацыі іх дзейнасці ў вобласці дзяржаўнага бюджэту. Тэма артыкула не стала аб'ектам асобнага і сістэмнага даследавання ў беларускай гістарыяграфіі.

Мэта працы зводзіцца да высвятлення змен у сістэме цэнтральных і мясцовых органаў кіравання фінансавымі патокамі. Акцэнт зроблены на аналізе нарматыўна-прававога рэгулявання іх адносін і дзейнасці ў бюджэтнай сферы. Аўтар паспрабаваў выявіць і раскрыць механізм справаводства казённых палат па ўліку акладных і неакладных дзяржаўных даходаў, якія адсылаліся ў пэўныя ведамствы.

Крыніцавай базай артыкула сталі як апублікаваныя ў Поўным зборы законаў Расійскай імперыі заканадаўчыя акты, так і неапублікаваныя архіўныя дакументы.

Змены ў сістэме агульнадзяржаўных цэнтральных фінансава-бюджэтных органаў адміністрацыйнага кіравання. Частка паўнамоцтваў цэнтральных фінансавых калегій была перададзена ў заснаваную сенацкім указам ад 19.03.1773 г. пры 1-м дэпартаменце Правячага Сената асобную «Экспедыцыю аб дзяржаўных даходах» (орган бюджэтнага кіравання і фінансавага кантролю да заснавання пасады дзяржаўнага казначэя), якая павінна была збіраць па вызначаных формах паўгадавыя ведамасці аб прыбытках з усёй дзяржавы і канцэнтраваць звесткі аб усіх нядоімках і казённых спагнаннях [12, т. 19, № 13962, с. 738]. Згодна з імянным указам ад 24.10.1780 г., «Экспедыцыя аб дзяржаўных даходах» была падзелена на чатыры экспедыцыі:

- 1) даходаў;
- 2) расходаў;
- 3) рэвізіі рахункаў;
- 4) даімачную (спагнанні па нядоімках, недаборах, наліках).

Падпарадкаваныя ёй мясцовыя фінансавыя ўстановы абавязваліся накіроўваць штомесячныя і трэтныя ведамасці ў кожную з экспедыцый са звесткамі аб губернскіх даходах і выдатках. Асобныя плацяжы па-ранейшаму паступалі ў ведамства Кабінета, Галоўнай дварцовай канцылярыі, банкаў для размену асігнацый, вучылішчам, выхаваўчым дамам, прыказам грамадскай апекі [6, арк. 34–36 адв.; 12, т. 20, № 15076, с. 1002–1005, № 15090, с. 1016–1020, т. 21, № 15120, с. 34–66].

Пасля сканцэнтравання кіравання дзяржаўнымі фінансамі ў «Экспедыцыю аб дзяржаўных даходах», заснавання дзяржаўных казначэйстваў, рэалізацыі палажэнняў губернскай рэформы 1775 г. пачалося скасаванне асобных калегій, у якія паступалі пэўныя грашовыя сродкі.

Дзеля адзінства фінансава-бюджэтнага кіравання ў Маскве і Пецярбургу ў адпаведнасці з указам ад 24.10.1780 г. ствараліся дзяржаўныя

штатныя Пецябургскае і Маскоўскае казначэйствы, у якія павінны былі паступаць усе «стацкія» даходы, прызначаемыя для задавальнення звычайных расходаў. Акрамя таго, паводле імяннага ўказа ад 4.08.1780 г., для захоўвання свабодных сум для надзвычайных выдаткаў, згодна асобных вышэйшых загадаў, у Маскве і Пецябургу арганізуюцца рэшткавыя казначэйствы [6, арк. 33; 8, арк. 67–70, 116–119 адв.; 12, т. 20, № 15039, с. 965–968]. Штатныя казначэйствы распараджаліся звычайнымі «стацкімі» расходамі, акрамя ваенных, флоцкіх і кабінетных (з салянога збору) [6, арк. 30], якія павінны былі адпавядаць распісам, штогодна складаемым «Экспедыцыйны аб дзяржаўных рахункаў». У рэшткавыя казначэйствы паступалі грашовыя сумы пасля задавальнення штатных выдаткаў [12, т. 20, № 14957, с. 892–894].

У 1780 г. да заснавання пасады дзяржаўнага казначэя яго абавязкі былі ўскладзены на генерал-пракурора. Перад пачаткам кожнага года дзяржаўны казначэй абавязваўся даваць на зацвярджэнне імператрыцы табель аб дзяржаўных даходах, расходах і рэштках. У ведамстве генерал-пракурора, акрамя казначэйскай і рэвізскай частак казённых палат, аказалася спагананне прамых падаткаў, піцейнага, салянога і мытнага збораў, рэвізія руху народанасельніцтва, грашовае абарачэнне, манетная і банкаўская справы [3, № 3, с. 10–13].

Абавязкі па кіраванні бюджэтным працэсам размяркоўваліся паміж асобнымі ведамаснымі ўстановамі з пэўнымі фінансавымі функцыямі: Камер-калегія ажыццяўляла ўлік і каардынацыю паступленняў дзяржаўных даходаў, Штатс-кантор-калегія кіравала казённымі выдаткамі, Рэвізійна-калегія здзяйсняла аўдытарскі кантроль. Значныя сумы грашовых збораў засяроджваліся ў Калегіі эканоміі, Ваеннай калегіі, Камерц-калегіі, Берг-калегіі, Галоўнай саляной канторы. У асобным ведамстве Правіянцкага дэпартаменту знаходзіліся натуральныя хлебныя зборы па вызначанай штатнай цане з так званых астзейскіх і беларускіх губерняў.

Рэарганізацыя фінансава-бюджэтнай дзейнасці казённых палат. Рэарганізацыя мясцовых органаў фінансавага кіравання заключалася ў пашырэнні сферы дзейнасці губернскіх казённых палат, ўсталяванні і дакладнай рэгламентацыі іх правоў, абавязкаў, межаў кампетэнцыі, форм і парадку справаздачнасці. Паводле імяннага ўказа ад 31.12.1779 г. у ведамства казённых палат паступілі даходы Камер-калегіі, Калегіі эканоміі і мытныя, усе штатныя прыбыткі, справа рэвізіі мясцовых рахункаў [12, т. 20, № 14957, с. 892–894].

Адначасова ўніфікаваліся розныя формы, парадак руху і справаздачнасці фінансавых дакументаў. Сенацкім указам ад 19.03.1773 г. губернскія і правінцыяльныя канцылярыі мусілі дасылаць не пазней як за два месяцы пасля кожнага паўгоддзя паўгадавыя ведамасці аб усіх дзяржаўных даходах, а таксама нядоімках і казённых спагнаннях [12, т. 19, № 13962, с. 738].

З Пскоўскай і Магілёўскай губерняў у кожную дзяржаўную ўстанову кожны месяц пасылаліся ведамасці з роспісам прызначаемых казённых даходаў. «Экспедыцыя аб дзяржаўных даходах» атрымлівала форменныя паўгадавыя ведамасці аб усіх дзяржаўных даходах з паказаннем колькасці і роду сабраных дзяржаўных даходаў, накіраванні ці выкарыстанні грошай. Штогодныя ведамасці казённых даходаў за вінны продаж паступалі таксама ў Камер-калегію [12, т. 19, № 14119, с. 911]. Аднак некаторыя дзяржаўныя ўстановы даслалі за другую палову 1774 г. ведамасці акладных душ асобна па ведамствам, якія часам не супадалі з рэвізскімі данымі [12, т. 19, № 14201, с. 1038–1039]. Падобны парадак быў прызнаны незадавальняючым.

Арганізацыя казённымі палатамі рэгістрацыі відаў дзяржаўных даходаў. Пасля заснавання губернскіх казённых палат іх абавязкам стала прысылка ў «Экспедыцыю аб дзяржаўных даходах» перыядычных ведамасцей аб губернскіх даходах. У адпаведнасці з формай у дадатку да імяннога ўказа ад 31.12.1779 г. дзяржаўныя даходы ў справаздачах казённых палат аб казённых даходах, расходах і рэштках павінны былі падзяляцца на наступныя катэгорыі:

1) даходы, належачыя да месцаў ці асобных устаноў (10 збораў Камісарыята, Медыцынскай калегіі, Паштампу, Галоўнай саяноўнай канторы, Берг-калегіі, Артылерыйскай канцылярыі, Выхаваўчых дамоў);

2) штатныя прыбыткі па роспісах «Экспедыцыі аб дзяржаўных даходах» (25 акладных пастаянных збораў), у тым ліку пагалоўных па беларускім губерням (з мяшчан, яўрэяў, сялян грашмыма і хлебам, за піцейны продаж і памешчыцкага даходу), 29 акладных непастаянных збораў, 13 неакладных пастаянных і 47 неакладных часовых збораў [3, № 3, с. 14–16].

Размеркаванне дзяржаўных даходных наступленняў з беларускіх губерняў у асобныя ведамствы. Асобныя катэгорыі дзяржаўных даходаў з беларускіх губерняў у розны час паступалі ў шэраг ведамасных устаноў: у Камісарыят (падушныя зборы), у Камерц-калегію (мытныя зборы), Камер-калегію (піцейныя зборы), Мануфактур-калегію (зборы з фабрычных станаў), Медыцынскую калегію (вылікі на медыкаменты), С(Ш)татс-кантору (зборы за гербавую паперу, выкарыстання замест яе простаі переры, пошліны з чалабітных (іскавых, явачных і інш.), аброчныя, купецкія зборы), Галоўную саяноўную кантору (прыбытак за прададзеную казённую соль), Галоўную дварцовую канцылярыю (аброчныя грошы з дварцовых сялян і з аброчных галін), Канцылярыю канфіскацый і інш. [4, арк. 132, 140–141]. Збіраемыя за другую палову 1773 г. грашовыя пагалоўныя зборы, за вінны продаж, арэндныя з старостваў, з старостваў у казённым ведамстве, накладныя і інш. залічаліся ў ведамства С(Ш)татс-канторы. Сяляне адсылалі правянт у кошт натуральнага хлебнага збору ў ведамства Правяінецкай канцылярыі з плацяжом за яго па штатнай цане грошай, якія пералічаліся ў Камісарыят з Камер-Калегіі, здаваемыя апошняй у Штатс-

кантору. Аднак паколькі ў беларускіх губернях кватаравалі 2 лёгкія палявыя каманды, драгунскі полк і 9 гарнізонных батальёнаў, на ўтрыманне якіх грошы паступалі перасылкай з Камісарыята, то беларускі генерал-губернатар З. Р. Чарнышоў у кастрычніку 1774 г. прапанаваў Сенату асігнаваць пагалоўныя і вінныя зборы ў ведамства Камісарыята. У выніку імператрыца Кацярына II, пасля абмеркавання ў Сенаце пытання аб размеркаванні збораў паміж асобнымі ведамствамі, ухваліла парадку З. Р. Чарнышова, каб з 1775 г. спаганяемыя ў беларускіх губернях пагалоўныя і за вінны продаж зборы адпускаліся ў ведамства Камісарыята вызначаным штатным обер-крігс-камісарам. Замест пагалоўнага збору такая ж колькасць выключалася з здаваемых у Камісарыят з Сялянной канторы ці грошай з іншых устаноў. Паступіўшыя ў пэўнай колькасці ў ведамства Камісарыята фінансавыя сродкі за вінны продаж выключаліся з пералічаемых у Камісарыят даходаў з Камер-калегіі, а за іншыя зборы – з сяляных даходаў [7, арк. 257–258; 12, т. 19, № 14204, с. 1042]. Пазней было пацверджана, што ўзамен грошай, якія перасылаліся за вінны продаж у Камісарыят, адпаведная сума выключалася з адпускаемых у Камісарыят камер-калежскіх даходаў, а за іншыя зборы – з сяляных прыбыткаў. Замест пагалоўных грошай камісарыяцкія выдаткі было прызначана задавальняць з камер-калежскіх даходаў. З 1778 г. зборы не высылаліся ў ведамства Камісарыята і Штатс-канторы, а пакідаліся для забеспячэння жалаваннем чыноўнікаў па новым штатам намесніцтваў. Замест пагалоўных і за вінны продаж грошай, асігнаных у Камісарыят, такую ж суму было загадана адпускаць з 1778 г. у Камісарыят з камер-калежскіх даходаў. За хлеб, збіраемы з сялян у кошт пагалоўных збораў па штатнай цане, грошы больш не адсылаліся з Камер-калегіі ў Штатс-кантору, а дастаўляліся ў намесніцтвы з камер-калежскіх даходаў [12, т. 20, № 14724, с. 608–609]. Грашовыя паступленні з казённых маёнткаў размяркоўваліся паміж Дварцовай канцыльерыі і Ш(С)татс-канторай. Расійскія войскі, размешчаныя ва ўсходнебеларускіх губернях, забяспечваліся харчаваннем за кошт прысылаемых асобна сродкаў з боку Галоўнага Камісарыята ці Правіянцкай канцыльерыі [5, арк. 2].

У цэлым паступленне ў пэўны час грашовых і натуральных хлебных збораў з усходнебеларускіх губерняў знаходзілася ў юрысдыкцыі розных ведамстваў [12, т. 19, № 14119, с. 910–911; 6, арк. 51; 8, арк. 139 адв. –140; 11, арк. 841, 842, 851].

І абсалютныя, і адносныя лічбы дзяржаўных даходаў часта мяняліся з прычыны міжведамаснага пералічэння крыніц пэўных прыбыткаў.

Змены ў формах і парадку справаздачнасці бюджэтных каштарысаў, смет і рахункаў. Трэба заўважыць, што ў часы кіравання дзяржавай імператрыцай Кацярынай II неаднаразова мяняўся парадак прадстаўлення бюджэтных матэрыялаў і формы канцылярскай справаздачнасці казённых палат. З 1781 г. казённяя палаты замест паўгадавых дасылалі трэтныя і кароткія

месячныя ведамасці аб даходах і выдатках [12, т. 20, № 15076, с. 1002–1005, № 15090, с. 1016–1020; т. 21, № 15141, с. 84–95, п. 9, № 15405, с. 506–567, п. 77, 84]. Наступны ўказ пацвердзіў прысылку трэтных, а не паўгадавых ведамасцей, паколькі, згодна з сенацкім указам ад 6.10.1781 г., у «Экспедыцыю аб дзяржаўных даходах» з усіх прысутных устаноў павінны былі паступаць рэгулярныя ведамасці: аб даходах (штомесячныя і трэтныя), выдатках і нядоімках (за трэць года) [12, т. 21, № 15248, с. 282–283]. У 1795 г. былі зноў уведзены не трэтныя, а паўгадавыя ведамасці пры захаванні месячных аб дзяржаўных даходах, нядоімках і іншых казённых спагнаннях для прысылкі патрэбных звестак у «Экспедыцыю аб дзяржаўных даходах» [12, т. 23, № 17298, с. 619–640; 10, арк. 22–31, 32–40 адв., 41–43, 46–47].

Табліца 1

Размеркаванне агульнадзяржаўных і ведамасных збораў дзяржаўных даходаў па ўсходнебеларускіх губернях (1781–1796 гг.)

Найменне збораў	
Агульнадзяржаўныя	Ведамасныя
статс-канторскія (1781–1784), потым вылучаны асобна падушныя з сялян, мяшчан і казакаў (1785–1796), аброчныя (1785–1796), накладныя па 2 кап. з рубля (1785–1796); піцейныя (1781–1783), потым – чыстыя піцейны даход ад продажу напойў (1786–1796); паштовыя (1781–1784), потым – на ўтрыманне пошт (1785–1787); саяльныя (1786, 1790–1796); горныя даходы (1785–1793); неакладныя, з аброчных галін, купецкіх капіталаў (1785–1790), потым асобна – з аброчных галін (1791–1796), неакладныя (1791–1796), з купецкага капіталу працэнтаў (1791–1796); мытныя (1781–1795)	камісарыяцкія (1782–1786); ведамства Правіянцкай канцылярыі (1785–1787); саяльныя (1781–1782); Медыцынскай калегіі на медыкаменты (1781–1786); паштовых з вагавых лістоў і пасылак (1781–1782)

На аснове дасылаемых казённымі палатамі ведамасцей (штомесячных і трэтных) з 1781 г. у «Экспедыцыі аб дзяржаўных даходах» складаліся штогадовыя прыкладныя роспісы (генеральныя табелі) аб даходах і выдатках, якія потым рассылаліся з прапановамі генерал-пракурора для выканання ў губернскія праўленні і казённыя палаты [12, т. 21, № 15120, с. 40–41, № 15272, с. 302]. Памеры акладных збораў вызначаліся паводле даных акладных кніг, а неакладных – згодна з прыкладнымі грашовымі паступленнямі ранейшых гадоў. Пільная неабходнасць уліку крыніц дзяржаўных даходаў і раблення дакладных рахункаў належных збораў пасля ажыццяўлення

чарговай рэвізіі абумовіла складанне казённымі палатамі акладных кніг у кожнай губерні не пазней канца кастрычніка бягучага года з пазначэннем прыбылых і выключаных, адлічаных і прылічаных падаткаплацельшчыкаў, паколькі падобная інфармацыя патрабавалася для складання каштарысаў даходаў у «Экспедыцыі аб дзяржаўных даходах» [12, т. 21, № 15457, с. 619–622].

Змены межаў губерняў патрабавалі дадатковых разлікаў і тлумачэнняў, аднак казёныя палаты больш увагі удзялялі запаўненню формаў, а не дакладнасці матэрыялаў, неабходных для поўнага і дакладнага складання каштарысаў даходаў і выдаткаў.

У цэлым у цараванне імператрыцы Кацярыны II захоўваўся прынцып дэцэнтралізацыі дзяржаўнага бюджэту з атрыбутам спецыялізацыі даходаў асобнымі ведамствамі. Адсутнічаў цэнтралізаваны парадак збору дзяржаўных даходаў і ажыццяўлення выплат. Некаторыя мэтавыя казёныя падаткі прызначаліся для канкрэтных відаў выдаткаў. З падушных збораў утрымлівалася армія, збораў мытных і часткова піцейнай манаполіі – флот, саяльных – імператарскі двор. Некаторыя з канцылярскіх збораў выкарыстоўваліся ў месцах іх збору. Адсутнасць адзінага кансалідаванага агульнаімперскага бюджэту прадвызначыла пэўную самастойнасць некаторых мясцовых устаноў у размеркаванні і выдаткоўванні дзяржаўных даходных збораў.

Тым не менш укараненне пэўнага адзінства і бюракратычнага парадку ў фінансава-бюджэтным кіраванні не здолелі ліквідаваць забытанасці ў бюджэтнай сферы. Спецыялізацыя даходаў і выдаткаў не абмінулі недакладнасці ў дзяржаўнай бюджэтнай класіфікацыі. Існавала практыка спагнання дзяржаўных падаткаў і збораў асобнымі ведамствамі, што ўскладняла працэс фарміравання і ўліку агульндзяржаўнага бюджэту, спараджала пэўную бескантрольнасць расходавання дзяржаўных грашовых сродкаў.

Такім чынам, пры імператрыцы Кацярыне II стварыліся ўмовы для аб'яднання дзяржаўнага бюджэту. Пачаўся складаны і супярэчлівы працэс акумуляцыі і размеркавання фінансавых сродкаў у цэнтралізаваных адзіных агульнаімперскіх адміністрацыйных структурных органах фінансава-бюджэтнага кіравання пры захаванні размежавання пэўных абавязкаў па збору і расходаванню грошай паміж асобнымі калегіямі. Адбылася ўніфікацыя дзяржаўных губернскіх (казённых палат) і павятовых (павятовых казначэйстваў) тэрытарыяльных мясцовых органаў фінансавага апарату кіравання. Іх правы, абавязкі, межы адказнасці ў бюджэтнай сферы, парадак справаздачнасці і рух аднастайных, форменных фінансава-бюджэтных каштарысаў смет і рахункаў былі ўпарадкаваны і заканадаўча дакладна рэгламентаваны. Рэформа органаў мясцовага дзяржаўнага кіравання ў адпаведнасці з прынцыпамі «Устанаўлення для кіравання губернямі»

1775 г. скончыла працэс рэструктарызацыі грамадзянскага бюджэту шляхам адасаблення агульнадзяржаўнага цэнтральнага і мясцовага губернскага бюджэтаў. Адначасова адбываліся змены ў структурнай арганізацыі і функцыях як цэнтральных, так і мясцовых органаў фінансава-бюджэтнага кіравання ў залежнасці ад адміністрацыйных пераўтварэнняў мясцовых кіруючых структур.

У гэты час у Расійскай імперыі складваецца сістэма цэнтралізаванага ўліку дзяржаўных даходаў і выдаткаў, арганізуецца мэтанакіраванае планаванне дзяржаўных прыбыткаў і расходаў, упарадкаўваюцца суадносіны паміж складанай наменклатурай шматлікіх мясцовых і агульнадзяржаўных, акладных і неакладных збораў. У «Экспедыцыі аб дзяржаўных даходах» пачынаецца практыка складання рэгулярных штогодных смет каштарысаў агульнаімперскага і пагубернскіх планаў дзяржаўнага бюджэту з пазначэннем артыкулаў даходаў і выдаткаў. У беларускіх губернях фарміруюцца структуры адміністрацыйнага апарата кіравання дзяржаўнымі фінансамі Расійскай імперыі. Цэнтралізаваныя фінансавыя выканаўча-распарадчыя органы (казённыя палаты ў губернях і казначэйствы ў губернскіх і паятовых гарадах) займаліся мабілізацыяй даходных паступленняў падаткаў і збораў. У той жа час захоўваўся ведамасны парадак збору і выдаткоўвання грошай, паколькі вызначаныя віды акладных і неакладных даходаў з беларускіх губерняў паступалі ў шэраг устаноў рознай юрысдыкцыі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Головко, О. М.* Державне управління у сфері фінансів на українських землях у останній чверті XVIII ст. / О. М. Головко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4(51), ч. 1. – С. 81–90.
2. Государственные учреждения России в XVIII веке. Законодательные материалы. Справочное пособие / подгот. А. В. Чернов. – М.: Моск. гос. ист.-архив. ин-т, 1960. – 579 с.
3. *Куломзин, А.* Финансовое управление в царствование Екатерины II / А. Куломзин // Юридический вестник, издаваемый Московским юридическим обществом. – 1869. – № 2. – С. 3–28; № 3. – С. 3–38.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 2567. Воп. 1. Спр. 7.
5. НГАБ. – Ф. 2567. Воп. 1. Спр. 17.
6. НГАБ. – Ф. 2567. Воп. 1. Спр. 29.
7. НГАБ. – Ф. 2567. Воп. 1. Спр. 264.
8. НГАБ. – Ф. 2794. Воп. 1. Спр. 4.
9. НГАБ. – Ф. 2794. Воп. 1. Спр. 5.
10. НГАБ. – Ф. 2794. Воп. 1. Спр. 11.
11. НГАБ. – Ф. 3267. Воп. 1. Спр. 42.
12. Полное собрание законов Российской империи: собрание 1-е с 1649 по 12 декабря 1825 г.: в 45 т. – СПб.: Тип. 2-го отд-ния собствен. его император. величества канцелярии, 1830.

13. Чечулин, Н. Д. Очерки по истории русских финансов в царствование Екатерины II / Н. Д. Чечулин. – СПб.: Сенат. тип., 1906. – 380 с.

(Дата падачы: 26.02.2021 г.)

A. A. Zimnitski

Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь, Мінск

A. Zimnitski

National Historical Museum of the Republic of Belarus, Minsk

УДК 94(476)«13»

З'ЯЎЛЕННЕ І РАСПАЎСЮДЖВАННЕ АГНЯСТРЭЛЬНАЙ ЗБРОІ Ё ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ Ё ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIV – ПАЧАТКУ XVI СТ. НАРЫС АЙЧЫННАЙ І ЗАМЕЖНАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

APPEARANCE AND DISTRIBUTION OF FIREARMS IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE SECOND HALF OF XIV – END OF XV CENTURY. ESSAY OF DOMESTIC AND FOREIGN HISTORIOGRAPHY

Перыяд першай паловы XIV – пачатку XVI ст. стаў часам, калі ў еўрапейскай ваеннай традыцыі закладаўся падмурк новай тактыкі і стратэгіі вядзення вайны. Краевугольным каменем гэтага падмурку стала з'яўленне і распаўсюджванне на палях бою новых відаў узбраення – артылерыі і ручной агнястрэльнай зброі. У той час, калі ў замежнай гістарыяграфіі пытанню з'яўлення агнястрэльнай зброі прысвечаны шматлікія манаграфіі, айчынная гістарычная навука толькі пачынае даследаваць гэтае пытанне.

Ключавыя словы: агнястрэльная зброя; ручная агнястрэльная зброя; артылерыя; арсенал; гакаўніца.

The period of the first half of the XIV – end of the XV century. became a time when the European military tradition laid the foundation for new tactics and strategies of warfare. The cornerstone of this foundation was the emergence and spread on the battlefield of a new type of weapon – artillery and small arms. At a time when many monographs on domestic firearms are devoted to the issue of the appearance of firearms, domestic historical science is just beginning to investigate this issue.

Keywords: firearms; handguns; artillery; arsenal; hook.

Пачатак прымянення ў Заходняй Еўропе агнястрэльнай зброі адносяць да першай паловы XIV ст. [1, с. 20]. Праз некалькі дзесяцігоддзяў гэты інавацыйны від узбраення дасягнуў і войскаў Вялікага Княства Літоўскага, калі былі занатаваны першыя спробы выкарыстання артылерыі пры аблозе крыжацкіх замкаў [2, с. 68]. У далейшым артылерыя і ручная агнястрэльная зброя мянялі не толькі тактыку і стратэгію вядзення вайны. «Па прынцыпу